

ई-गभर्नेन्स ब्लुप्रिन्ट (मस्यौदा)

संक्षिप्त विश्लेषण तथा सुझाव

प्रस्तुतकर्ता _____

ई-गभर्नेन्स ब्लुप्रिन्ट (मस्यौदा)

पृष्ठभूमि

सुशासनका लागि सूचना र सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई डिजिटल रूपान्तरणमार्फत अनुभूतियोग्य, चुस्त, पारदर्शी र जवाफदेही बनाउने उद्देश्यका साथ नेपाल सरकार ई-गभर्नेन्स बोर्डले माघ १४ गते अन्तिम रूप दिई माघ १५ गते ब्लुप्रिन्ट मस्यौदा राय सुझावका लागि सार्वजनिक गरेको छ।

यस ब्लुप्रिन्टले नेपालमा ई-गभर्नेन्स को प्रवर्द्धन एवम् विस्तार गर्ने आधार तय गर्न सक्ने सम्भावना रहेकाले हामी यस महत्वपूर्ण पहलका लागि सरकारलाई धन्यवाद दिन चाहन्छौं। साथै, ब्लुप्रिन्ट निर्माण प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूलाई सहभागी गराउने र सुझाव प्रस्तुत गर्ने अवसर प्रदान गर्ने सरकारको कदमको प्रशंसा पनि गर्न चाहन्छौं। मस्यौदा ब्लुप्रिन्टमा समावेश गरिएका विभिन्न सकारात्मक प्रावधानहरू, जस्तै डिजिटल रूपान्तरणका विषय, निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्रका सेवाको सरलिकरण, तहगत सरकारबीच सामञ्जस्यता, क्षितिजिय तहबीचको सामञ्जस्यता, डिजिटल साक्षरताको वृद्धि, तथा सीप विकाससम्बन्धी व्यवस्थाहरू स्वागतयोग्य छन्। यस ब्लुप्रिन्टलाई अझ परिष्कृत, व्यवहारिक, तथा समावेशी बनाउन डिजिटल राइट्स नेपाल (Digital Rights Nepal) र एकाउन्टविलिटी ल्याब नेपाल (Accountability Lab Nepal) ले मस्यौदा ब्लुप्रिन्टमा निम्नलिखित धारणा तथा सुझाव प्रस्तुत गरेका छन्।

मुख्य टिप्पणी तथा सुझावहरू

दस्तावेजको नामाकरण तथा यसले समेट्ने क्षेत्रका सम्बन्धमा

यस दस्तावेजलाई “ब्लुप्रिन्ट” नाम दिइएको छ। तर, यो दस्तावेज वास्तवमा नीति, रणनीति, कार्यढाँचा, योजना, गुरुयोजना वा मार्गचित्रमध्ये के हो भन्ने बारेमा स्पष्टता छैन। यसले मुख्य रूपमा ई-गभर्नेन्स बोर्ड तथा त्यसका अलावा ई-गभर्नेन्स सम्बन्धी अन्य निकायलाई समेट्ने देखिन्छ। यस दस्तावेजको कानूनी हैसियत के हुनेछ (यसलाई बोर्डले अनुमोदन गर्नेछ वा मन्त्रालयले गर्नेछ वा मन्त्रपरिषदले गर्नेछ) भन्ने विषयमा पनि स्पष्टता हुन आवश्यक छ। शाब्दिक रूपमा, “ब्लुप्रिन्ट” भन्नाले तत्कालै जस्ताको तस्तै कार्यान्वयनमा लैजाने दस्तावेजलाई जनाउने भए पनि, यो दस्तावेज त्यस्तो रूपमा प्रस्तुत गरिएको देखिँदैन। त्यसैले, माथि उल्लेखित विषयहरूमा थप स्पष्टता आवश्यक देखिन्छ।

रणनीतिक स्तम्भका सम्बन्धमा (२.४)

ब्लुप्रिन्टले डिजिटल रूपान्तरणका लागि सात वटा रणनीतिक स्तम्भको पहिचान गरिएको छ। पहिचान गरिएका ती स्तम्भमध्ये, स्तम्भ २ (कानूनी तथा नियामक ढाँचा) र स्तम्भ ५ (डिजिटल मापदण्ड, निर्देशिका तर्जुमा तथा कार्यान्वयन) ले समान प्रकृतिका विषयवस्तु समेट्ने भएकाले तिनलाई एउटै स्तम्भअन्तर्गत समायोजन गर्न सकिन्छ।

त्यस्तै, स्तम्भ ३ डिजिटल प्रवर्द्धक (Digital Enablers) को नियमित विकास र स्तम्भ ४ डिजिटल साक्षरता तथा सीप विकासलाई पनि एकै स्तम्भअन्तर्गत समायोजन गर्न सकिन्छ। स्तम्भ ६ लाई “सुदृढ क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग” को साटो “क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्य तथा सहयोग” भनी नामकरण गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।

वर्तमान अवस्था विश्लेषणका सम्बन्धमा (१.२)

कुनै पनि योजना निर्माणपूर्व वर्तमान अवस्थाको विस्तृत विश्लेषण आवश्यक हुन्छ। यस ब्लुप्रिन्टमा बुँदा १.२ अन्तर्गत “वर्तमान अवस्था विश्लेषण” उल्लेख गरिएको भए पनि विस्तृत विश्लेषण गरिएको छैन। यस खण्डमा नेपालमा ई-गभर्नेन्स को हालको अवस्था कस्तो छ, कस्ता सेवाहरू उपलब्ध छन्, डिजिटल पूर्वाधारको स्थिति कस्तो छ, हाल प्रदान गरिएका विद्युतिय सेवाका क्षेत्रहरू के-के हुन्, तिनमा देखिएका समस्याहरू के-के छन्, ती सेवासम्बन्धी सेवाग्राहीको प्रतिक्रिया कस्तो छ, डिजिटल साक्षरता तथा सचेतनाको स्थिति कस्तो छ जस्ता विषयहरू समावेश गरिएका छैनन्। त्यस्तै, ई-गभर्नेन्स का लागि आवश्यक डाटा, विशेषगरी विखण्डीकृत डाटाको उपलब्धता तथा स्थितिबारे पनि कुनै उल्लेख गरिएको छैन। यसकारण, अहिले वास्तविक अवस्था कस्तो छ र यो ब्लुप्रिन्ट लागू भइसकेपछि कस्तो अवस्था हासिल गर्न खोजिएको हो भन्ने यकिन चित्रण यस ब्लुप्रिन्टले दिन सकेको छैन।

ई-गभर्नेन्सको सबल र दुर्बल पक्ष विश्लेषणको अभाव

ब्लुप्रिन्टको खण्ड १.२ मा नेपालमा शासकीय मामिलामा डिजिटल प्रविधिको उपयोगको वर्तमान अवस्थाको चित्रण गरिरहँदा यसको गहन मूल्यांकन भने समावेश गरिएको छैन। ई-गभर्नेन्सका सबल तथा दुर्बल पक्षहरू के-के छन्, नेपालमा यसका अवसर र चुनौतीहरू के-के छन् वा हुन सक्छन् भन्ने विषय उल्लेख गरिएको छैन। SWOT विश्लेषण नगर्दा, वर्तमान प्रणालीका सबल पक्षहरूलाई कसरी उपयोग गर्ने, दुर्बल पक्षहरूलाई कसरी सुधार गर्ने, उपलब्ध अवसरहरूलाई कसरी विस्तार गर्ने, र प्रमुख चुनौतीहरूलाई कसरी सम्बोधन गर्ने भन्ने स्पष्ट दृष्टिकोण विकास गर्न सकिँदैन। SWOT विश्लेषणको अभावमा नीति निर्माण प्रक्रिया अधुरो हुनुका साथै व्यवहारिक कार्यान्वयनमा समेत कठिनाइ आउने भएकाले ई-गभर्नेन्स को प्रभावकारी सुधारका लागि यस ब्लुप्रिन्टले SWOT विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ।

ई-गभर्नेन्स बोर्डको भूमिकामा अस्पष्टता

ब्लुप्रिन्टको ३.१.२ मा “नीति निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने निकायको भूमिका स्पष्ट रूपमा छुट्याउनुपर्ने भएकाले ई-गभर्नेन्स बोर्डलाई नीति तथा रणनीतिको नेतृत्वकर्ता र सल्लाहकारको जिम्मेवारी तोकिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। यसले ई-गभर्नेन्स बोर्डलाई नीतिगत भूमिका दिन खोजिएको जस्तो देखिन्छ।

तर, यही ब्लुप्रिन्टको ३.१.१ मा प्रस्तुत गरिएको ज्ञान चार्ट तथा कार्यान्वयन ढाँचाले ई-गभर्नेन्स बोर्डलाई कार्यान्वयन स्तम्भ र कार्यक्रम व्यवस्थापन कार्यालय स्तम्भको जिम्मेवारी दिएको देखिन्छ। यसरी, ब्लुप्रिन्टले तोकेको ई-गभर्नेन्स बोर्डको भूमिका र जिम्मेवारी आफैँमा विरोधाभासपूर्ण देखिन्छ। त्यसैगरी, नीति निर्माणदेखि कार्यान्वयनसम्मका सबै जिम्मेवारी एउटै निकायलाई दिँदा कार्यभार अत्यधिक हुनुका साथै स्वार्थको द्वन्द्व समेत उत्पन्न हुन सक्छ।

डिजिटल रुपान्तरणको कार्यात्मक व्यवस्थाका लागि संस्थाको निर्माण तथा विकास

यस ब्लुप्रिन्ट अन्तर्गत डिजिटल रुपान्तरणको कार्यात्मक व्यवस्थाका लागि निम्न संस्थाहरूको निर्माण तथा विकास गरिने भनी सूचना प्रविधि विभाग, डाटा संरक्षण निकाय, राष्ट्रिय साइबर अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्र, राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा केन्द्र प्रमाणिकरण नियन्त्रकको कार्यालय, एकीकृत डाटा व्यवस्थापन केन्द्र र नागरिक सेवा केन्द्र लगायतका निकायहरू समेटिएका छन्। (३.१.३)

माथि उल्लेखित कतिपय निकायहरू जस्तै सूचना प्रविधि विभाग, राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा केन्द्र, प्रमाणिकरण नियन्त्रकको कार्यालय, एकीकृत डाटा व्यवस्थापन केन्द्र, यसका साथै, यस ब्लुप्रिन्टले केही नयाँ निकाय स्थापना गर्ने योजना बनाएको देखिन्छ, जस्तै डाटा संरक्षण निकाय र राष्ट्रिय साइबर अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्र अन्य विभिन्न मन्त्रालयको मातहतमा रहेर स्थापना भइ कार्यरत छन्।

तथापि, ब्लुप्रिन्टमा यी प्रचलित र नयाँ निकायहरू र ई-गभर्नेन्स बोर्ड बीच कसरी संयोजन र तालमेल हुनेछ भन्ने बारे केही उल्लेख गरिएको छैन। यसका साथै, हाल विभिन्न मन्त्रालयको मातहतमा कार्यरत रहेका प्रचलित निकायहरूको यस ब्लुप्रिन्ट अन्तर्गतका कर्तव्य र क्षेत्राधिकारलाई कसरी समायोजन गरिनेछ भन्ने बारेमा पनि उल्लेख गरिएको छैन।

संकुचित दुरदृष्टि (Narrow Vision)

ब्लुप्रिन्टको २.१ मा यस ब्लुप्रिन्टको दुरदृष्टि अन्तर्गत “शासकीय मामिलाहरूको डिजिटल रुपान्तरणमार्फत डिजिटल पारिस्थितिक प्रणाली (Digital Ecosystem) निर्माण एवं प्रवर्धन” उल्लेख गरिएको छ। दिर्घकालिन सोचअन्तर्गत उल्लेख गरिएको यो दुरदृष्टि अलि संकुचित देखिन्छ र यसले सार्वजनिक सेवा प्रवाहको रुपान्तरणमा छुटाउने नहुने पारदर्शिता, नागरिक सहभागिता, समावेशिता, सार्वजनिक सेवाको निर्वाह प्रवाह, दक्षता, र नागरिक केन्द्रित सार्वजनिक सेवाप्रवाह जस्ता विषयलाई समेट्न सकेको छैन। तसर्थ दुरदृष्टिलाई अलि वृहत् र विस्तारित बनाउनु आवश्यक छ। उदाहरणका लागि यस ब्लुप्रिन्टको दुरदृष्टि “डिजिटल नवप्रवर्तनमार्फत शासन प्रणाली रुपान्तरण गर्दै, पारदर्शिता, दक्षता, समावेशिता, र नागरिक केन्द्रित सार्वजनिक सेवाहरूको पहुँच निर्वाह सुनिश्चित गर्ने” हुनसक्छ।

समावेशी ई-गभर्नेन्स कार्यक्रमको अभाव

यस ई-गभर्नेन्स ब्लुप्रिन्टको मुख्य उद्देश्य सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई नागरिकमुखी बनाउने भएतापनि, यसको कार्यान्वयन ढाँचामा डिजिटल इकोसिस्टम बाहिर रहेका सेवाग्राहीलाई डिजिटल इकोसिस्टममा समावेश गराउने, सेवाग्राहीको क्षमता अभिवृद्धि सुनिश्चित गर्ने जस्ता स्पष्ट रणनीति देखिँदैन। ब्लुप्रिन्टका कार्यक्रम र कार्ययोजनाहरू बढी कर्मचारीमुखी देखिन्छन्। जस अन्तर्गत, केहीमात्रामा आगामी पुस्ताको डिजिटल सशक्तिकरणलाई समेटिएको छ। उदाहरणका लागि, खण्ड ३.४ मा डिजिटल साक्षरताका लागि विद्यालय पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ, तर हाल डिजिटल सेवाहरू प्रयोग गर्ने नागरिकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न कुनै ठोस कार्यक्रम समेटिएको छैन।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सेवाप्रदायक र सेवाग्राही दुवैको समान भूमिका हुन्छ तर, ब्लुप्रिन्टले सेवाग्राहीको सशक्तिकरणलाई प्राथमिकतामा नराख्दा उनीहरूको पहुँच सीमित हुन्छ। डिजिटल प्रणालीमार्फत सरकारी सेवा प्रवाहको प्रयास भइरहेका बेला डिजिटल सीप वा क्षमताको अभावका कारण नागरिकहरू पछाडि परे भने डिजिटल शासनको प्रभावकारिता सीमित हुन्छ।

विशेषगरी, ग्रामीण क्षेत्र, विपन्न समुदाय, महिला, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा अन्य सीमान्तकृत समूहहरू डिजिटल पहुँचको अभावमा पहिल्यै पछाडि परेका छन्। यदि डिजिटल रूपान्तरणलाई समावेशी बनाउने रणनीति अवलम्बन गरिएन भने, ई-गभर्नेन्स प्रणाली नै यी समूहहरूका लागि थप अवरोध सिर्जना गर्ने सम्भावना रहन्छ। सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी, पहुँचयुक्त, र समावेशी बनाउन सेवाग्राहीको डिजिटल क्षमताको अभिवृद्धि अनिवार्य छ। त्यसैले, डिजिटल विभाजन न्यूनीकरण गर्दै नागरिक तथा सीमान्तकृत समुदायहरूको डिजिटल सशक्तिकरणका लागि कार्यक्रम वा योजना समावेश गर्नु जरुरी छ।

नागरिक तथा नागरिक समाजको भूमिकाको उपेक्षा

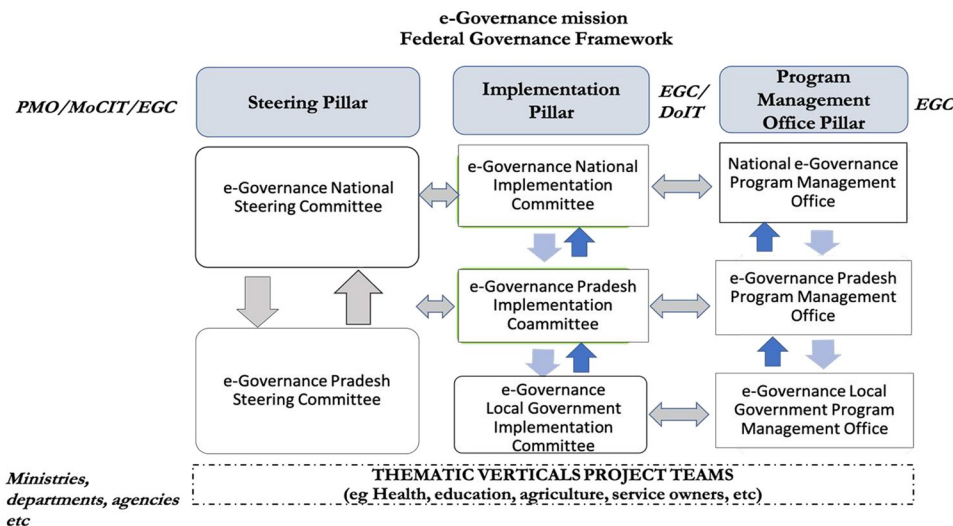
यस ब्लुप्रिन्टमा ई-गभर्नेन्सको संरचनाभित्र नागरिक समाजको भूमिकाबारे केहिपनि उल्लेख गरिएको छैन। डिजिटल परिवर्तन र सुशासनलाई प्रभावकारी बनाउन नागरिक समाजको महत्वपूर्ण योगदान रहन्छ, तर यस ब्लुप्रिन्टमा यसबारे कुनै चर्चा नगरिनु यसको कमजोरी हो। नागरिक समाजले नीति निर्माण, प्रविधिको समावेशी पहुँच, डिजिटल अधिकारको संरक्षण तथा सरकारलाई जवाफदेही बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। तर, यस ब्लुप्रिन्टले निजी क्षेत्रको सहभागिताबारे चर्चा गरे पनि नागरिक समाजलाई बाहिर राख्नु डिजिटल पूर्वाधार र सेवा प्रवाहमा समावेशी दृष्टिकोणको अभावलाई उजागर गर्छ। त्यसैले, नीति निर्माणदेखि कार्यान्वयनसम्म नागरिक समाजको संलग्नतालाई सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ, जसले डिजिटल प्रणालीलाई नागरिक-मैत्री, पारदर्शी, र उत्तरदायी बनाउन सहयोग पुऱ्याउनेछ।

साथै, ब्लुप्रिन्टमा ओपन-गभर्नमेन्ट पार्टनरशिप (Open Government Partnership) को अवधारणा बारे स्पष्ट केहि पनि उल्लेख गरिएको छैन। यसले डिजिटल शासन (E-governance) प्रवर्द्धन, सरकारी सेवालाई प्रविधि-मैत्री बनाउने, र पारदर्शिता बढाउने कुरा गरेको छ, तर ओपन-गभर्नमेन्ट (Open Government) को अवधारणा तथा यसको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक रणनीति, नागरिक सहभागिता, र सरकारी डाटाको खुलापन (Open Data) जस्ता विषयमा पर्याप्त स्पष्टता छैन।

ब्लुप्रिन्टले परिकल्पना गरेको संस्थागत संरचना सम्बन्धमा

यस ब्लुप्रिन्टले पहिलो स्तम्भ “डिजिटल शासनका लागि व्यवस्थापन कार्यढाँचा” अन्तर्गत संस्थागत स्तम्भ, कार्यान्वयन स्तम्भ, र कार्यक्रम व्यवस्थापन कार्यालय स्तम्भ गरी तीनवटा स्तम्भ उल्लेख गरेको छ भने, तीनवटै तहमा समानान्तर संस्था, समिति, र कार्यालयहरूको परिकल्पना गरेको छ (३.१.१)। यस्तो व्यवस्थाले कठिनाईमा ट वटा स्टेरिङ कमिटी, ७६१ वटा कार्यान्वयन समिति र ७६१ वटा कार्यक्रम व्यवस्थापन कार्यालय रहने देखिन्छ। ई-गभर्नेन्सका माध्यमबाट सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई चुस्त र प्रभावकारी बनाउने भनीएकोछ, तर यहाँ प्रस्तावित संरचना अन्तर्गतका सयौं समिति र सयौं कार्यक्रम व्यवस्थापन कार्यालय माफत राज्यको अतिरिक्त स्रोत अनावश्यक रूपमा खर्च हुने देखिन्छ। यसको साटो प्रदेशका हकमा प्रदेश सरकारअन्तर्गत एक ई-गभर्नेन्स युनिट रहने र स्थानीय सरकारका हकमा स्थानीय तहमा एक ई-गभर्नेन्स युनिट रहने व्यवस्था गरिएमा ई-गभर्नेन्स प्रकृयामा प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारको सहभागिता हुनेछ भने यसले संघीयतालाई पनि बलियो बनाउने छ। साथै स्थानीय सेवा केन्द्रको व्यवस्थापनलाई पनि यसले प्रभावकारी बनाउनेछ।

Blueprint प्रस्तावित कार्यढाँचा

स्रोत : ई-गभर्नेन्स ब्लुप्रिन्ट, पृष्ठ ११

साथै, यस खण्डको बुँदा “ग” मा “संघीय, प्रादेशीक र स्थानीय गरी तीनै तहका सरकारमा कार्यक्रम व्यवस्थापन कार्यालय (PMO) स्थापित भएका छन्” भन्ने समेत उल्लेख गरिएको छ। यस्तो कार्यालय कहिले र कहाँ कुन कानुनी व्यवस्था अन्तर्गत स्थापना गरियो भन्ने बारेमा कुनै पनि सार्वजनिक सूचना उपलब्ध छैन। ब्लूप्रिन्टमा कुनै पनि मिथ्या जानकारी समावेश नहोस् भन्ने सुनिश्चित गरिनु उपयुक्त हुन्छ।

नागरिक सेवा केन्द्रसम्बन्धी अपूर्ण व्यवस्था

यस ब्लूप्रिन्टले ३.४.२ मा नागरिक सेवा केन्द्र सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ, जसमा नागरिक सचेतना र डिजिटल साक्षरताको प्रवर्द्धन, डिजिटल सेवाहरूको उपयोगलाई सुदृढ गर्ने, सामाजिक जमघट, सूचना आदानप्रदान, सीप निर्माण, सेवाको लागत घटाउँदै सेवाहरूमा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने नेपाल सरकारको स्विकृती लिई नागरिक सेवा केन्द्र, स्थापना गर्ने उल्लेख गरिएको छ। प्रादेशिक तथा स्थानिय तहसँगको साभेदारीमा स्थापना र संचालन गरिने भनिए पनि यस्ता केन्द्र निजी हुनेछ वा सार्वजनिक हुनेछ भन्ने स्पष्ट रूपमा उल्लेख छैन। सार्वजनिक सेवा प्रवाह संरचना बाहिर यस्ता केन्द्र, स्थापना गरिएमा त्यसले थप एक तहको सिर्जना गर्ने, नागरिकलाई सार्वजनिक सेवा उपयोगमा थप व्ययभार सिर्जना गर्ने हुनाले यस्ता केन्द्र स्थानिय सरकारकै पाटोका रूपमा व्यवस्थित गरिनु उपयुक्त हुन्छ। यदि नागरिक सेवा केन्द्र निजी क्षेत्रबाट संचालन गराउन खोजिएको भने त्यसले नागरिकको गोपनीयता, तथ्यांकको सुरक्षा, सार्वजनिक सेवा उपयोगमा पर्ने थप लागत तथा अन्य सम्भावित प्रभावहरूका बारेमा मिहिन विश्लेषण आवश्यक हुन्छ।

नीति समायोजनको आवश्यकता

नेपालमा नीति निर्माणको प्रवृत्ति प्रायः स्ट्यान्ड-अलोन (stand-alone) प्रकृतिमा केन्द्रित हुने गरेको देखिन्छ, जसका कारण विभिन्न नीतिहरूबीच आवश्यक समन्वयको अभाव रहन्छ।

ई-गभर्नेन्स ब्लूप्रिन्ट डिजिटल नेपालका विभिन्न पक्षहरू जस्तै डाटा सुरक्षा, साइबर सुरक्षा, सार्वजनिक प्रशासन, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग, गोपनीयता संरक्षण, तथा सरकारी सेवा प्रवाहसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित छ। यो ब्लूप्रिन्टले विभिन्न डिजिटल पहल तथा कानुनी ढाँचासँग प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्ध सम्बन्ध राख्दछ, जस्तै:

- वैयक्तिक गोपनीयता सम्बन्धी ऐन २०७५
- सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन २०६४
- तथ्यांक ऐन २०७९

- डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, २०७६
- राष्ट्रिय सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति, २०७२
- राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति २०८०
- विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३
- AI नीति, २०८१ (मस्यौदा)

यी कानुनी तथा नीतिगत दस्तावेजहरूसँग ब्लूप्रिन्टका प्रावधानहरू पूरक (complementary) छन् वा विरोधाभासी (contradictory) छन् भन्ने समीक्षा आवश्यक छ। उदाहरणका लागि, यस ब्लूप्रिन्टको खण्ड ३.१.३.२ मा डाटा संरक्षण निकाय सम्बन्धी प्रावधानको व्यवस्था गर्दै “डाटा संरक्षण निकाय रहने” र “डाटा प्रशोधनको अनुमति जारी गर्ने अधिकार सोही निकायलाई रहने” उल्लेख गरिएको छ। तर, नेपालमा पहिले नै वैयक्तिक गोपनीयता ऐन, २०७५ ले डाटा संकलन, भण्डारण, प्रशोधन, र प्रयोगका लागि निश्चित नियमहरू तोकेको छ। त्यसैगरी यस ब्लूप्रिन्ट र डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स नीति, राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति आदिका विचमा समन्वय आवश्यक छ।

डाटासम्बन्धी अस्पष्ट र संकुचित व्यवस्था

यस ब्लूप्रिन्टले डाटाका सम्बन्धमा “स्तम्भ २: कानूनी तथा नियामक ढाँचा” अन्तर्गत राष्ट्रिय डाटा रणनीति (३.२.१), डाटा संरक्षण कानून (३.२.४), एकपटक मात्र सिद्धान्त (३.२.१) उल्लेख गरेको छ। यो व्यवस्था केहि अस्पष्ट छ जसलाई थप स्पष्ट बनाउन आवश्यक छ।

एकपटक मात्र सिद्धान्त (३.२.१) डाटा व्यवस्थापनसम्बन्धी एक महत्वपूर्ण सिद्धान्त हो, जुन राष्ट्रिय डाटा रणनीति र डाटा संरक्षण कानूनको एक महत्वपूर्ण पाटोको रूपमा रहन्छ। तर यसलाई यसरी यो खण्डमा छुट्याएर उल्लेख गरिनु जरुरी छैन। यसलाई डाटा व्यवस्थापन तथा डाटा संरक्षणसम्बन्धी अन्य सिद्धान्तहरूसँगै समेट्दा उपयुक्त हुन्छ। जस्तो उदाहरणका लागि ३.२.१ मा डाटाको भण्डारण, आदानप्रदान, व्यवस्थापन र प्रयोगलाई प्रभावकारी बनाउन साभामानक, नियम र सिद्धान्तहरू सहित राष्ट्रिय डाटा रणनीति तयार गरिने उल्लेख छ। “एकपटक मात्र सिद्धान्त” त्यसै रणनीतिअन्तर्गतको एक सिद्धान्तका रूपमा रहन सक्छ। यसका साथै निम्नलिखित विषयका सम्बन्धमा समेत ब्लूप्रिन्टले पर्याप्त विश्लेषण र स्पष्ट अवधारणा प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ।

- डाटा गोपनीयता र संरक्षण (Data Privacy and Protection)
- साइबर सुरक्षा र डाटा उल्लंघन व्यवस्थापन (Cybersecurity and Data Breaches)
- खुला डाटा र पहुँच सुनिश्चितता (Open Data and Accessibility)
- डाटाको नैतिक प्रयोग र कृत्रिम बुद्धिमत्ता (एआई) शासन (Ethical Use of Data and AI Governance)
- सार्वजनिक-निजी डाटा साझेदारी रूपरेखा (Public-Private Data Sharing Framework)
- डाटा सार्वभौमिकता र राष्ट्रिय सुरक्षा (Data Sovereignty and National Security)
- सीमापार डाटा प्रवाह (Cross-Border Data Flow)

उदाहरणका लागि खण्ड ३.६.२ मा डिजिटल क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्यलाई प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यसहित सीमापार डाटा आदानप्रदानलाई बढावा दिने व्यवस्था गरिएको छ। तर, नेपालमा हालसम्म सीमापार डाटा स्थानान्तरण (cross-border data transfer) सम्बन्धी कुनै स्पष्ट कानुनी व्यवस्था छैन। डाटा सुरक्षासम्बन्धी सीमित नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था भए पनि, तिनीहरूले विदेशी कम्पनी वा सरकारहरूसँग डाटा साझा गर्दा पालना गर्नुपर्ने नियमन र सुरक्षा उपायहरूबारे स्पष्ट दिशानिर्देश दिएका छैनन्। यस्तो अवस्थामा सीमापार डाटा आदानप्रदानलाई बढावा दिनाले गोपनीयता तथा साइबर सुरक्षामा गम्भीर जोखिम उत्पन्न गराउन सक्छ। कानुनी तथा प्राविधिक सुदृढ संरचनाको अभावमा यस्तो कार्य जोखिमपूर्ण हुन सक्छ, त्यसैले स्पष्ट नियमन बिना सीमापार डाटा स्थानान्तरणलाई प्राथमिकता दिने कुरा हतारको निर्णय हुन सक्छ।

यसका साथै व्लुप्रिन्टको दफा ३.३.३ मा सुरक्षित डाटा आदानप्रदानलाई सबलीकरण गर्न डाटा एक्सचेन्ज प्लेटफर्मको स्थापना गरिने उल्लेख छ। तर उक्त डाटा एक्सचेन्ज प्लेटफर्म कसले संचालन गर्नेछ भन्ने बारेमा कुनै स्पष्टता छैन। यसबारेमा व्लुप्रिन्टमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिनु उपयुक्त हुन्छ। साथै यस्तो राष्ट्रिय डाटा आदानप्रदान प्लेटफर्म निर्माण गर्दा सुरक्षित, पारदर्शी र प्रभावकारी डाटा साझेदारी सुनिश्चित गर्दै गोपनीयता जोगाउने र नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्ने उपायहरू अपनाइनु आवश्यक छ।

डिजिटल सार्वजनिक पूर्वाधारसम्बन्धी अस्पष्ट व्यवस्था

खण्ड ३.५.३ मा डिजिटल सार्वजनिक पूर्वाधारको विकास गरिनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। साथै, सबै निकायहरू आवद्ध हुन सक्ने साभ्सा सार्वजनिक पूर्वाधारको निर्माण गर्ने र त्यसका लागि आवश्यक मापदण्ड र निर्देशिका तयार गरी लागू गर्ने परिकल्पना गरिएको छ। तर, यस ब्लूप्रिन्टले कतै पनि डिजिटल सार्वजनिक पूर्वाधारमा के के पर्नेछन् भन्ने विषयलाई स्पष्ट पारेको छैन।

यस खण्डमा डिजिटल सार्वजनिक पूर्वाधारको क्षेत्रभित्र के के पर्छन् भन्ने कुरा खुलाउनु उचित हुन्छ। साथै, सबै निकायहरू आवद्ध हुन सक्ने साभ्सा सार्वजनिक पूर्वाधारको निर्माण गरिने भनी भनेकोमा, सबै निकाय भित्र कुन प्रकृतिका निकायहरू पर्नेछन् - सरकारी मात्र वा अन्य निजी निकायहरू पनि, भन्ने कुरामा स्पष्टता जरुरी छ।

साथै, साभ्सा सार्वजनिक पूर्वाधारका लागि आवश्यक मापदण्ड र निर्देशिका बनाउँदा, साभ्सा सार्वजनिक पूर्वाधारमा व्यक्तिगत डाटा संरक्षण कसरी गरिन्छ भन्ने स्पष्ट मापदण्ड समावेश गर्नुपर्छ।

ई-गभर्नेन्स च्याम्पियन कार्यक्रम

खण्ड ३.५.५ मा व्यवस्था गरिएको छ। ई-गभर्नेन्स च्याम्पियन कार्यक्रममार्फत संघीय, प्रादेशिक, र स्थानीय तहका कर्मचारीहरूको डिजिटल दक्षता अभिवृद्धि गर्ने प्रयास सकारात्मक भए पनि, छुट्टै कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुको साठो यसलाई सरकारी कर्मचारीहरूको प्रारम्भिक तालिम (Induction Program) अन्तर्गत समावेश गर्नु बढी प्रभावकारी हुन सक्छ। हाल नेपालमा विभिन्न संस्थाहरूले सरकारी कर्मचारीहरूको तालिम सञ्चालन गरिरहेका छन्, जसमा ई-गभर्नेन्स सम्बन्धी अनिवार्य मोड्युल समावेश गर्दा दोहोरो स्रोत व्यवस्थापनको आवश्यकता हट्नेछ। साथै, अवस्थित कर्मचारीहरूको लागि नियमित Refresher Course, अनलाइन सिकाइ प्लेटफर्म, वा स्वतन्त्र रूपमा (self-paced) सिक्न सक्ने व्यवस्था लागू गरेर डिजिटल दक्षता वृद्धि गर्न सकिन्छ। सो पश्चात, उत्कृष्ट क्षमता प्रदर्शन गर्ने कर्मचारीहरूलाई “ई-गभर्नेन्स च्याम्पियन” को रूपमा मान्यता दिई, उनीहरूलाई थप क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरूमा संलग्न गर्न सकिन्छ।

यदि हामी यसलाई डिजिटल पूर्वाधार र सेवा प्रवाहसम्बन्धी नीति-स्तरीय ढाँचामा समावेश गर्दछौं भने, प्रत्येक सेवा क्षेत्रमा, जस्तै स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि आदि, सयौं यस्ता कार्यक्रमहरू समेटिनुपर्ने हुन्छ, जसले नीतिगत स्पष्टता कमजोर पार्न सक्छ।

यसका साथै, गैरआवासीय नेपालीहरूलाई डिजिटल माध्यमबाट जोड्ने प्रयासहरू अर्थ मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, श्रम मन्त्रालय, वा सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयका छुट्टै कार्ययोजनाहरूमा समावेश गर्न सकिने विकल्पहरू छन्। ई-गभर्नेन्स रणनीतिको चौतर्फी प्रभावकारिता बढाउन, नीति तहमा समेट्नुपर्ने विषय र कार्यान्वयन तहमा रहने कार्यक्रमहरूबीच स्पष्ट भिन्नता गर्न आवश्यक देखिन्छ। त्यसैले, यो ई-गभर्नेन्स को ब्लूप्रिन्टमा नभई, सम्बन्धित मन्त्रालय वा निकायहरूको कार्यान्वयन योजनामा समावेश गरिनु उचित हुनेछ।

तहगत र विशेषिकृत सरकारी संयोजन र समन्वय

यस ब्लूप्रिन्टले सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट चुस्त र नागरिकमुखी बनाउने उद्देश्य राखेको छ। यसमा सेवा प्रवाहको लागि नयाँ निकाय वा प्रक्रिया निर्माण गर्ने भन्दापनि, स्थापित निकाय र प्रक्रियाहरूलाई सक्षम र सहज बनाउनुपर्ने हुन्छ। जसका लागि सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा horizontal र vertical दुवै तहका सरकारी निकायहरू जस्तै, विभिन्न मन्त्रालयहरू, सरीय, प्रादेशिक, र स्थानीय सरकारका तहहरू बीच समन्वय तथा सहकार्य आवश्यक हुन्छ।

तर, यो ब्लूप्रिन्टले ई-गभर्नेन्स का लागि आवश्यक डाटा र जानकारी कसरी horizontal र vertical आदान-प्रदान गरिन्छ भन्ने कुरा स्पष्टरूपमा प्रस्तुत गर्न असफल भएको देखिन्छ। साथै, ई-गभर्नेन्स ब्लूप्रिन्ट कार्यान्वयनको प्रमुख संयन्त्र ई-गभर्नेन्स बोर्ड भए पनि यस ब्लूप्रिन्टमा क्षेत्राधिकार सम्बन्धी विषय, विशेषतः सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, ई-गभर्नेन्स बोर्ड, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय (MoCIT), र स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित छ। यस ब्लूप्रिन्टको पूर्ण कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न सबै सम्बन्धित निकायहरूको भूमिकाबारे स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नु आवश्यक छ, जसले गर्दा समन्वय र कार्यान्वयन प्रभावकारी रूपमा अघि बढ्न सक्छ। साथै, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा स्थानीय सरकार र वडा कार्यालयहरूको भूमिका पनि निकै महत्त्वपूर्ण हुने हुँदा, यस ब्लूप्रिन्टले स्थानीय तह र वडा कार्यालयहरूको भूमिकालाई पनि स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्न आवश्यक देखिन्छ।

निष्कर्ष

नेपाल सरकारद्वारा सार्वजनिक गरिएको ई-गभर्नेन्स ब्लुप्रिन्ट (मस्यौदा) सुशासन प्रवर्द्धन गर्दै डिजिटल रुपान्तरणमार्फत प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रवाह सुनिश्चित गर्ने महत्वपूर्ण प्रयास हो। यस ब्लुप्रिन्टले डिजिटल साक्षरताको प्रवर्द्धन, सेवा प्रवाहमा समन्वय, तथा कानूनी र नियामक ढाँचाको सुदृढीकरणजस्ता विषयहरू समेट्दै नेपालको डिजिटल शासन प्रणालीलाई मजबुत बनाउन योगदान पुर्याउने अपेक्षा गरिएको छ।

तर, दस्तावेजको नामाकरण र कानूनी हैसियत, वर्तमान अवस्था विश्लेषणको अस्पष्टता, रणनीतिक स्तम्भहरूको पुनर्संरचना, SWOT विश्लेषणको अभाव, ई-गभर्नेन्स बोर्डको भूमिका र जिम्मेवारीमा विरोधाभास, संस्थागत संयोजनको स्पष्ट मार्गचित्रको अभाव, डिजिटल समावेशीताको सुनिश्चितता, र नागरिक समाजको सहभागिता जस्ता पक्षहरूलाई अझ परिष्कृत गर्न आवश्यक देखिन्छ।

डिजिटल युगमा प्रभावकारी सुशासनका लागि सबै सरोकारवालाहरूको सक्रिय सहभागिता अपरिहार्य छ। यस ब्लुप्रिन्टलाई थप समावेशी, व्यावहारिक, र दीर्घकालीन प्रभावयुक्त बनाउन नागरिक समाज, निजी क्षेत्र, र डिजिटल अधिकारको क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाहरूको भूमिका महत्वपूर्ण हुनेछ। त्यसैले, नीति निर्माणदेखि कार्यान्वयनसम्मको प्रक्रियामा समावेशीताको सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै डिजिटल प्रणालीलाई नागरिकमैत्री, पारदर्शी, र उत्तरदायी बनाउने दिशामा थप प्रयास आवश्यक देखिन्छ।

संस्थाको बारेमा

डिजिटल राईट्स नेपाल

प्रविधि अधिकार नेपाल (DRN) सन् २०२० मा स्थापित नेपालमा डिजिटल अधिकारको संरक्षण र सुरक्षित अनलाइन वातावरणको विकासमा समर्पित गैर नाफामूलक संस्था हो । नागरिक अधिकार अभियन्ताहरू तथा विशेषज्ञहरू संलग्न प्रविधि अधिकार नेपालले अनलाइन अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, गोपनीयता संरक्षण, सूचनामा पहुँच, र साइबर सुरक्षा प्रवर्धन गर्न क्षमता अभिवृद्धि पहलहरूमा संलग्न रहदै अनुसन्धान, अध्ययन तथा नीति सुधारका लागि वकालत गर्दछ । मानव अधिकार र डिजिटल अधिकार वकालतकर्ताहरूका नेतृत्वमा प्रविधि अधिकार नेपालले स्थानीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालको डिजिटल परिदृश्यलाई सशक्त बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका निभाएको छ । प्रविधि अधिकार नेपालको कामको बारेमा थप जानकारीको लागि, कृपया www.digitalrightsnepal.org मा जानुहोस् ।

एकाउन्टविलिटी ल्याब नेपाल

एकाउन्टविलिटी ल्याब नेपाल (Accountability Lab Nepal) सक्रिय नागरिक, जिम्मेवार नेतृत्व र जवाफदेही निकाय निर्माण गर्दै सुशासन, समावेशिता, र सहभागिताका क्षेत्रमा काम गर्दै आइरहेको गैरनाफामूलक संस्था हो । यस संस्थाले नागरिक, सरकारी, गैर सरकारी संघसंस्था, निजी क्षेत्र र अन्य सरोकारवाला निकायहरूसँगको सहकार्यमा जवाफदेहिता प्रवर्द्धन गर्दै जनमैत्री सेवाप्रवाह र नीतिनिर्माणका लागि पहल गर्दै आएको छ । त्यसैगरी, एकाउन्टविलिटी ल्याब नेपालले नवीनतम सूचना प्रविधि र तथ्यमा आधारित सामाजिक जवाफदेहिताका नवप्रवर्तनात्मक औजार निर्माणमा पनि काम गरिरहेको छ । साथसाथै, यस संस्थाले सकारात्मक अभ्यास, निष्ठा र सहकार्यको माध्यमले सार्वजनिक संयन्त्र भित्र सुधार गर्न सकिन्छ भन्ने उद्देश्यका साथ Integrity Icon जस्तो विश्वब्यापी नागरिक अभियानको पनि नेतृत्व गरिरहेको छ ।